

SZEMLE

Jókai-kódex, XIV–XV. század. A nyelvemlék betűhú olvasata és latin megfelelője. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közzéteszi P. BALÁZS János. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 378, 1. (Codices Hungarici VIII.)

A Codices Hungarici sorozat a legjelentősebb magyar szövegkiadói vállalkozások közé tartozik. Tudománytörténeti szempontból azért, mert példaként szemlélhető rajta, hogy miként fejlődött és hová jutott a XVIII. század vége óta a középkori magyar nyelvű szövegek kiadása. Minden egyes kötettel vizsgáljuk azonban több magyar tudományszak, sőt a tudományszervezés is: ha minden egyes kódex számos kutatási terület elsőrendű forrása, a sorozat minden kötetét az érdekelt szakemberek bevonásával és együttműködésével kell elkészíteni.

A sorozat nyelvészek kezdeményezésére, még 1942-ben, éppen a *Jókai-kódex*szel indult. Előszavát Pais Dezső írta, a sajtó alá rendezés munkáját Szabó Dénes végezte, s ugyancsak ő gondozott két további kötetet 1942–44-ben (*Apor- és Guarý-kódex*). A folytatás 1960-ig várattott magára. A kiadási eljárás ekkor olyképpen módosult, hogy a korábban csak a kézirat hasonmásából és bevezetésből álló kötetekhez betűhív másolat és a magyar szöveg latin eredetije járult: így egyesültek a vállalkozásban a régebbi Codices Hungarici és Mészöly Gedeon Új Nyelvemléktárának előnyei. (A Jókai-kódex mostani kiadásában tehát azért nincs hasonmás, mert a szerkesztő Szabó Dénes kiadását ismertnek veszi.)

A vállalkozás 1960 utáni köteteit korántsem kísérte akkora figyelemmel a kritika, mint amennyit fontosságuk miatt feltétlenül megérdemeltek volna, s ma már megállapítható, hogy egyedül Stoll Béla írt valóban alapos ismertetést a sorozat VII. köteteként megjelent Müncheni-kódexről. Megállapította, hogy a betűhív átírás sajtóhibáinak kijavítására „nem ártott volna

legalább még egy korrektúra”, és tárgyalta a latin megfelelő szöveg kérdését: „Kritikai kiadásban a fordítás alapjául szolgáló eredetinek a lehető legpontosabb megállapítása ugyanolyan követelmény, mint a kiadott szöveg teljes megbízhatósága ... A Müncheni kódex kiadásának azt a részét, amely a latin megfelelőt tárgyalja, nem tekinthetjük kifogástalannak.” (ItK 1972, 544, 546.)

Stoll a sorozat minden egyes kötetével szemben alkalmazandó legfőbb kritikai szempontokra mutatott rá, és biztos, hogy hasonló eredményre jutottak volna más kötetekről írva más kritikuskok is. Nem sok munkával megállapítható ugyanis, hogy hibás olvasatok más kötetekben is akadnak, és másutt is elég hibásak a latin szövegek. A *Cornides-kódex* egy magyar helyére már V. Kovács Sándor rámutatott (ItK 1969, 750); latinjában annyi a tévedés, hogy itt talán tipizálásuk is elegendő. Vannak mindenekelőtt nem létező szavak (665: palveas = paleis; 667: lummis = nimis; inpludere = inpendere); kihagyottak, melyek a magyar fordításban megtalálhatók (665: quam [ipse] in matre sugisti = melyet tenen magad zoptal anyadban) s olyanok végül, amiket a kiadók tévedésből egymás után kétszer írtak le (673: ipsum ipsum). Hasonló hibák a *Példák Könyvében* is előfordulnak (119: perpalare = propalare). Stoll Béla bírálatát tehát mind a korábbi szerzők magukra vehették, mind a későbbiek tanulsággal olvashatták.

V. Kovács Sándor vetette fel azt a kérdést már említett kritikájában, hogy az egyes kötetek „bevezető vagy kísérő” tanulmányai „további bizonyításra váró feltételezések” első publikálására valók-e. Ő úgy gondolja, hogy nem; nem ez a lényeg azonban, hanem az, hogy megjegyzésével a sorozat egyik erősen támadható pontját, a szerkesztésbeli következetlenségeket és a megfelelő szabályzat hiányát érinti. A kötetek szövegekritikai jelölési rendszere ugyanis következtelen, s nem

felel meg semmiféle kül- vagy belföldön használatos normának. Az igaz, hogy a zárójelk használatán az egész magyar textológiának kellene a hazai és az idegen szokások egyeztetésével segíteni, s ez nem a kötet szerkesztők feladata: övék a következtetések lennének. Azt tehát, hogy ha a *Példák könyvének* egész első lapja át van húzva, az átirásban jelölni kell (ha csakugyan kell), s nem lehet eltekinteni tőle azért, mert egyéb törlések miatt jelölése az adott esetben túl bonyolult lenne. Jó lett volna világosan leszögezni, hogy a latinban természetesen, de a magyar szövegben is alkalmazott rövidítések az anyanyelvben feloldatlanul maradnak: ilyen pl. a *-ber-szótag*, az *m* és az *n*. Ugyanakkor: a „Harmichad” (3) i-je felől elmarad a vonás, átirni sem szabad „Harminchad”-nak. Meg kellene állapodni abban is, hogy hasonló mellett érdemes-e lapalji jegyzetben hívni fel a figyelmet minden törlésre, s kell-e megjegyzéseket tenni a fordítás módjára, különösen ha a latin szöveg kiadók általi értelmezése félreértésen alapul (111: veni).

A *Müncheni-kódex* kiadójának azzal az alapkérdésével, hogy lehetőleg a fordító előtt fekvő latin szöveget kell megadniuk, már a *Cornides-kódex* sajtó alá rendezői szembe kerültek, s utódaikhoz hasonlóan nem tudták megoldani a feladatot. Temesvári Pelbárttal nem volt bajuk, bár nem érthető, miért kellett éppen az 1586-i velencei kiadást követniük, ami évtizedekkel későbbi lévén a kódexnél, a fordítók semmiképpen nem teheték maguk elé. Jobban meggyűlt a kiadók baja a *Legenda aureával*: ennek (a sok változat közül) egy minden jel szerint tetszőleges szövegét vették elő, nem mérlegelve a Th. Graesse-féle kiadás felhasználásának lehetőségét, s nem foglalkozva azzal sem, hogy melyik nyomtatott kiadványt látták a magyar tolmácsolók. Emiatt azt sem tudhatni például, hogy egy latinból kiesett szövegrész (739: Caym fratrem suum occidere procuravi) a *Legenda aurea* változata-e vagy gondatlanságból maradt ki (a magyarban ugyanis megvan).

Ilyen előzmények után jelent meg P. Balázs János *Jókai-kódexe*. A kiadó sokat tanult elődei hibáiból, talán a kritikákból, s e szabályzat nélküli sorozat keretei között a legjobbat igyekezett nyújtani. Legfőbb jellemvonása a pontosság és a magyar kutatás által ráhagyományozott ismeretanyag — lényegében Katona Lajos eredményeinek — gondos megőrzése. Túlzásba talán csak akkor esik, amikor úgy végigjegyzetel a szöveg magyar oldalán minden javítást, mintha a kutató nem láthatná a Szabó Dénes kiadásában megjelent fakszi-

milét. (A gyakorlatban láthatja, de meg kell kerítenie a 40 éves könyv egyik példányát.) Egyértelműen érdeme, hogy állást foglal a latin és a magyar szavakban egyformán rendszeresen előforduló, teljesen szokványos rövidítések feloldása mellett: valóban nem akadna medievista, aki ezeket megtartaná [mo[n]da, legim[us], p[ate]r, f[r]ate[r], frat[er], p[re]dicalny stb.).

P. Balázs János elődeihez hasonlóan találta magát szembe a latin szöveg fentebb már érintett problémáival, s majdnem eljutott a legjobb megoldáshoz. Az eredetiek megkeresésével Katona Lajos után nem sokat kellett bajlódni; ami azonban még hiányzott, megtalálta. Munka közben észrevette s tudatosan hasznosította azt a ténnyt, hogy pontosan az a latin szöveg nem létezik már, ami a *Jókai-kódex* fordítója előtt feküdt: elővette tehát a már Katona által is használt Sabatier-kiadásokat, s ezeket úgy közölte le, hogy szövegkritikai apparátusukból jegyzetbe tette a magyaroknak jobban megfelelő változatot, és — még ugyancsak Katona nyomdokát követve — a Széchényi Könyvtár kéziratát (clmae 77) bedolgozta a variánsok közé. Gondolt rá, hogy a le nem fordított hoszszabb latin szövegrészeket is jelölje.

Az már nem a feltétlen érdemek közé tartozik, hogy Sabatier latin szövegeit gyakran a magyar helyesírásnak megfelelő interpunkcióval látta el. A tapasztalat arra tanít, hogy minden nemzet hajlamos a maga nemzeti ortográfiája szerint tagolni a latin mondatokat: nem lehet kétséges, hogy ebben a tekintetben egyetértésre kell jutniuk a magyar kiadóknak, de az egyetértés alapja nem lehet a magyar helyesírás. Még kevésbé helyeselhető, hogy a kiadó nem hasznosította a Sabatier és Katona kora óta megjelent számos új kritikai szövegkiadást. Bonaventura *Ferenc-legendáját* ma már nem XVIII. századi kiadásból szokás idézni, Bartholomaeus de Pisis *Conformitates*e ugyancsak megjelent újabbban, s magát a *Speculum perfectionist* is másként tárgyalja a mai tudomány, mint a Katona koráé. Különösen Marino Bigaroni *Compilatio Assisiensis*é kellett volna tekintetbe venni (Porziuncula 1975), amire Szörényi László volt szíves felhívni a figyelmemet.

A latin szövegekkel kapcsolatban általában sem árt hangsúlyozni, hogy valamely régi, XVII—XVIII. századi nyomtatott kiadás használatával aligha juthatunk közelebb a középkori magyar szöveg eredetiéhez. A legjobb, kritikai kiadást kell tehát elővenni, és annak (esetleg kiegészített) szövegváltozatait a jegyzetbe téve közelíteni meg az eredetét, amiből a magyar fordítás készült; abban a meggyőző-

désben persze, hogy a fordítás alapjául szolgáló eredeti örökre elveszett: megközelíteni lehet ugyan, rekonstruálni azonban soha.

P. Balázs János *Jókai-kódex* kiadása — az itt még nem említett *Birk-kódex* után — kétségtelenül a legjobb a Codices Hungarici 1960-nal megindult új sorozatában. Szüksége lenne azonban a sorozatnak szerkesztőre és az ő irányításával elkészített, szakemberek által megvitatott kiadási szabályzatra. Lázs Sándornak a *Magyar Nyelvben* nemrég megjelent cikke alkalmas arra, hogy a benne kifejtett javaslatok alapján végre szabályzat készüljön, s — az ismert és elismerésre méltó előzmények után — a magyar nyelv- és irodalomkutatásban felmerhetetlen jelentőségű kódexek a korszerű mai tudományosság színvonalán jelenjenek meg újból nyomtatásban, — az elkövetkezendő évszázad számára.

TARNAI ANDOR

Clavis Typographorum Librariorumque Italiae 1465—1600. Edidit Gedeon BORSA. Tom. I—II. Bp. 1980. Akadémiai Kiadó.

A könyvnyomtatás Európában, Németországot követően, — ahol a feltaláló, Johannes Gutenberg élt és működött, — elsőként, 1465-től Itália területén terjedt el. Sőt, az itáliai nyomdászat és könyvkiadás már az ősnymtatványok időszakában, azaz a 15. században számszerűleg, de minőségi (könyvművészeti, tipográfiai) tekintetben is sok szempontból felülmúlta a németországit, s a 16. század folyamán is a legtöbb európai nyomda és kiadó — köztük kiemelkedő officinák és teljesítőképes kiadói vállalkozások — az Appennini-félszigeten működött. Nem véletlen tehát, hogy egy, a 15—16. századi európai nyomdákat és kiadókat számba vevő nemzetközi vállalkozás keretében Borsa Gedeon a budapesti Akadémiai Kiadó és a Baden-Baden-i Valentin Koerner Verlag gondozásában első két kötetként az itáliai tipográfiai és könyvkiadók számbavételéhez és tevékenységük vizsgálatához szolgáló „kulcs-”ot (*clavis* = kulcs) adta a kutatók kezébe. A *Clavis* ugyanis olyan nyomdász- és kiadástörténeti kézikönyv, alapvető segédlet, amely a mai Itália területén 1601 előtt működő nyomdászok és kiadók tevékenységi idejére, működési helyére vonatkozó adatokat tartalmazza sokoldalúan, több szempontból is.

A kiadó, Borsa Gedeon a mű Előszavában a nyomdászok és könyvkiadók számbavételén túl, amely a kiadványt a könyvtörténeti kutatás nélkülözhetetlen segéd-

könyvvé teszi, a további felhasználási területeket jelöli meg:

1. A történettudományt, elsősorban a helytörténetet, ezen belül is valamely korabeli itáliai terület vagy helység nyomdászattörténetét; 2. a könyvtári feldolgozó és a bibliográfiai feltáró munkát, ahol a mű az Itáliából származó régi nyomtatványok kapcsán felmerülő problémák megoldásához, tisztázásához fontos adalékokkal, információkkal szolgálhat. Megjegyzni továbbá, hogy mivel az utóbbi időben a 15—16. századi nyomtatványok kutatása, feltárása világszerte egyre inkább előtérbe került, s ugyanazon nyomdászok és kiadók neve több, egymástól némileg eltérő formában fordul elő kiadványaikon és a szakirodalomban egyaránt, feltétlenül megvalósítandó ezek egységes használata. A *Clavis*-ba felvett névformák ezt az egységesítést kívánják szolgálni. Végül szól arról, hogy — mivel a továbbiakban terve van véve egy, az egész világ 1601 előtt működő nyomdászainak és kiadóinak hasonló kiadványban történő számbavétele — e mű tapasztalatai és tanulságai, s a róla megjelenő kritikák észrevételei, kiegészítései és korrekciói felhasználhatók lesznek ezen átfogó mű összeállításakor, szerkesztésekor. Ezért is kéri a szerkesztő a használókat (jelezve néhány problémát és máris felmerülő nehézséget), hogy megjegyzéseiket — a további munkát segítő — juttassák el hozzá.

A *Clavis* előszava, az ezt követő Útmutató a könyv használatához, továbbá a fejezetcímek és a tartalomjegyzék — lévén nemzetközi érdeklődésre számot tartó kiadványról szó — latin, olasz és német nyelven jelent meg. A használatot segítő Útmutatóban közli Borsa Gedeon azokat a tájékoztató megjegyzéseket, amelyek a kiadványban feldolgozott anyagra, adatokra, az adatok közlését eldöntő feltételekre, a szerkesztési nyelvre, a személynevek megkülönböztetési lehetőségeire és módozataira, a jogi személyekre és a névtelen (anonym) nyomdákra, továbbá a két kötet felépítésére, szerkesztetere (főrészek és függelék) vonatkoznak. Ez a használati Útmutató tulajdonképpen alapos, átgondolt, részletekbe menő, az alapvetően fontos és kisebb szerkesztési problémákat egyaránt tisztázó szerkesztési útmutató is egyben; segítségével, tanulmányozása nyomán a kutató, a használó biztosan eligazodik a gazdag és jól elrendezett adatanyagban.

A *Clavis* — ahogy említettük — a mai Itália területén 1601 előtt működő nyomdászokról és kiadókról ad áttekintést. A szerkesztő e két tevékenységi területen dolgozó személyeket, testületeket világosan és egyértelműen megkülönbözteti egymás-